

◆◆◆ SZEMLE

A KERESZTÉNY EURÓPA KINCSEINEK BIZTATÓ FELTÁRÁSA

- ◆◆◆ PUSKÁS Bernadett, *A görög katolikus egyház művészete Magyarországon. Hagyomány és megújulás* (Szent Atanáz Görög Katolikus Hittudományi Főiskola, Nyíregyháza, Magyar Képek, Budapest 2008) 318 pp.

Hitbéli, szakmai, művészi élmény Puskás Bernadett gyönyörű könyve, *A görög katolikus egyház művészete a történelmi Magyarországon*. Borítóján Istenszülő a gyermek Jézussal a sátoraljaújhelyi Istenszülő elhunyta-templom ikonosztáziójából, *Hagyomány és megújulás* alcímmel. Imádságos hálaadásra készlet ez a hit és tudomány teljességét tanúsító művészettörténeti monográfia, ami egyháztörténet is egyben, kiválóan használható tankönyv és a tudományos ismeretterjesztés kézikönyve.

Az Előszóból kiderül, hogy Magyarország, Szlovákia és Ukrajna akadémiai intézetei, múzeumi és egyházi főhatóságai készségesen támogatták az adatgyűjtés, a fotózás, a kiadás munkáját. Igaz, mindez 1986-1998 között történt, amikor a diktatúra megszűnése nagy reményekkel töltötte el a Munkácsi Görög Katolikus Egyházmegye egykori joghatóságának ma tulajdonképpen Ukrajna, Szlovákia, Románia és Magyarország területére szabdalt híveit. A kibontakozás reménye megtestesül ebben a kötetben, hiszen gazdag anyagának bemutatásában hité és egyházé a döntő szerep, ezért a kötetben olyan példás terminológiai gyakorlat van, ami elfogadható valamennyi utódállam akár nemzetpolitikai koncepciója szempontjából is.

„Ha nemzeti, mely nemzet sajátja?” A „rutén”, „vörös rusz”, „halicsi orosz”, „halicsi” jelzők után következett a „kárpati iskola”, a néprajzban is használatos „kárpati régió”. Ezt a „kárpatit” elvetette a szovjet, majd az ukrán szakirodalom, a román pedig egyszerűen románnak tartja az ikonokat, egyedül a szlovák művészettörténet kezdte használni a „szlovák” helyett a „kárpati”-t. Puskás Bernadett helyes utat választott és mutat: „...az egész régió... Fehéroroszor-

szágtól Erdélyig...művészetének körülhatárolására a 'Kárpát-vidéki' elnevezés látszik alkalmasnak...". Szerzőnk nem véletlenül jutott erre a megoldásra, mivel egyértelműen kijelenti, hogy „e közép-európai művészeti egység tárgyalása nem nemzeti alapon, hanem egyháztörténelmi megközelítésben kell történnék”. Itt pedig nincs létjogosultságuk politika szülte nemzeti mítoszoknak és nyelvi ficamoknak.

Fontos útjelző ez a kötet a földrajzi nevek használatában is: „...a falunévek esetében, az egységességre való törekvés formai szempontja miatt minden időszakban a Fényes Elek helynévtára által leggyakoribbként megadott és leghosszabb ideig alkalmazott történelmi névváltozat használata tűnik legszerencsésebbnek, amely még az adott közösségek nemzetiségi névhasználatához is közel áll”. Ezt a gyakorlatot követi a Régi Magyarországi Nyomtatványok akadémiai vállalkozás, retrospektív nemzeti bibliográfiánk alapműve is: a XIX–XX. század fordulóját, a tömeges helynévmagyarosítást megelőző helynévformákat használ. Ugyancsak európai megoldás a bizánci rítusú és a római katolikus egyház eltérő liturgikus nyelvétől, a fordításvariánsokból adódó terminológiai problémák kezelése, miszerint „az adott egyházban érvényes gyakorlatot ki kell egészíteni az Európában közismertebb latin megnevezéssel”. A kereszténység, a tudományosság valóban európaiságot kíván, hiszen az ikonok stíluskapcsolatainak bemutatása beszédesen bizonyítja régióink sajátos művészeti, szellemi összefüggésrendszerét. „Az észak-orosz hatás mellett... Moldvának különleges szerepe volt...a keleti keresztény világban. Közvetítőként működött nemcsak Oroszország felé, hanem a Kárpát-vidék és Görögország, illetve a Balkán között.”

A terminológia érzékenysége, pontossága szervesen összefügg a Kelet és Nyugat között című fejezettel, melyből megtudjuk, hogy „az egyház egyetemességének gondolata...a szakadás ellenére sem merült teljesen feledésbe, a nyugati egyház nem vált a herézis jelévé”, illetve az unió nem hitváltást jelentett, hanem felzárkozási lehetőséget a nyugati kultúrához.

A kötet művészettörténeti, könyvművészeti értékének elismeréséhez felsőfokokra lenne szükség. Ugyanígy a bibliográfia gazdagságának, a keleti szakirodalom ismeretének méltatására, a név- és helynévmutató pontosságának értékelésére. A részletes ukrán nyelvű téziseket rövid angol összefoglaló követi, román és szlovák rezümé nélkül. Reméljük, a következő kiadásban ezt pótolják, vagy netán a görög katolikus egyház családi nyelveire az egész kötetet lefordítják.

- SZELESTEI NAGY László (szerk.), *Lelkiségtörténeti számvetés* (Pázmány Irodalmi Műhely. Lelkiségtörténeti tanulmányok 1) (PPKE BTK, Piliscsaba 2008)

A Pieta, a Hétfájdalmú Szűzanya Brünnben 1744-ben megjelent német nyelvű nyomtatványból vett képe köszönti az olvasót a Pázmány Irodalmi Műhely Lelkiségtörténeti tanulmányok című sorozatának első kötetén. Katolikus Egyetemünk szellemiségéhez méltó a sorozat beköszöntője a szerkesztő Szelestei N. László fogalmazásában: „Műhelyünk a Kárpát-medence (a történelmi Magyarország) népcsoportjainak és vallási felekezeteinek témánkat érintő művelődési emlékeit vizsgálja...elnevezéssel is (régii magyarországi irodalom) érzékelhetjük, hogy...a latin és nemzeti nyelveken keletkezett művek közös, feloszthatatlan örökségünk. Az együtt élő népek közös irodalma sokkal több, mint a nemzeti irodalmak összessége.” (8. p.)

E mindenképpen helyes szemléletmód nyomai már a kötetben is felbukkannak. Tóth Tamás Katolikus lelkiségi irányzatok című írásában a Kalocsa-Bácsi Főegyházmegye plébániatemplomai között a hajósit említi, amelynek csodás Szűz Mária-szobrát „a német ajkú telepesek hozták magukkal, bár a templomnak magának Szent Imre volt a patrónusa, mivel ő volt az építtető, gróf Csáky Imre bíboros érsek védőszentje”. (16. p.) Hiányzik ez a vonatkozás Fekete Csaba Protestáns imádságtörténeti mozzanatok című, egyébként kítűnő tanulmányából, nyilván azért, mert a reformátusoknál a szláv nyelvűség nem gyakran fordul elő. Így viszont a protestáns helyett pontosabbnak tűnne a református meghatározás. Persze, voltak jelentős szlovák-cseh protestáns összefüggések, például Comenius-Komenskývel kapcsolatban, majd a magyar reformátusok csehországi egyházszerzésének izgalmas korában, sőt, a XVIII. századi kelet-szlovák nyelvjárásra fordított szövegekben.¹ Maczák Ibolya tiszteletreméltó bibliográfiai összeállításában az RMNy-ből nem következetesen vette át a Magyarországon nyomtatott prédikációk nyelvi meghatározását, pedig forrása pontosította például az akkori szlovák irodalmi nyelvként használt „biblikus cseh” fogalmát. Igaz, sokszor a „magyar” is hiányzik. K. Hubert Gabriella a gyülekezeti énekek kutatásáról szóló összefoglalójában már kiemelő alcímet használ: A magyarországi német és szlovák gyülekezeti ének. Szerencsére az RMNy igen gazdag, jól használható és pontos forrás, sőt, jelzi a kutatás további feladatait is, különösen is a nem magyar nyelvű énekek incipitjeinek hiányát.²

¹ KIRÁLY P., *A kelet-szlovák nyelvjárás nyomtatott emlékei* (Budapest 1953).

² KÁFER I., *A magyar-szlovák szellemi összefüggérendszer értelmezési lehetőségei*, in *Fata libelli. A nyolcvan éves Borsa Gedeon köszöntésére...* (Budapest 2003) 83–92.

A *Lelkiségtörténeti számvetés* többi tanulmánya is rászolgál hazai keresztény művelődéstörténetünk kutatóinak figyelmére (Elmélkedés, meditáció: A kutatás állása, feladatok, tervek – Gábor Csilla; Javaslat az 1800 előtti katolikus imádságoskönyvek feldolgozására – Bajáki Rita; Fejezetek a protestáns imádság-irodalom kutatástörténetéből – Fazekas Gergely Tamás; A katolikus népénekek feltárásáról és kritikai kiadásáról – Medgyesy-Schmikli Norbert; Vallásos társulatok áhítati irodalma – Bartók István).

Käfer István

- ERDŐ Péter, *Storia delle fonti del diritto canonico* (Istituto di diritto canonico San Pio X, Manualia 2) (Marcianum Press, Venezia 2008) 191 pp.

Erdő Péter bíboros, esztergom-budapesti érsek, a Stephan Kuttner Institute of Medieval Canon Law (München) elnökségi tagja, 2007. május 25-én Münchenben az egyházjogi hagyományról és a régebbi kánonjogi források szerepéről beszélt a hatályos kánoni normák értelmezésében és alkalmazásában, mely előadása a Klaus Mörsdorf Studium für Kanonistik der Ludwig Maximilians Universität és a Pázmány Péter Katolikus Egyetem Kánonjogi Posztgraduális Intézet közös konferenciáján hangzott el. Előadásában a bíboros utalt a kánonjog mint szent jog (*ius sacrum*) sajátosságaira és az apostoli korig visszanyúló fegyelmi tradíció egységességére. A kánonjogtörténet vizsgálata, oktatása és kutatása tehát nem pusztán az egyes egyháztörténeti korszakokról szolgál további ismeretekkel, hanem elengedhetetlen biztos alap a katolikus egyház hatályos jogának megértéséhez.

Éppen ezért kiemelkedő jelentőségű Erdő Péter egyházi jogforrások történetéről írt munkájának új, olasz nyelvű megjelenése. A kötet először magyar nyelven látott napvilágot 1998-ban, *Az egyházjog forrásai. Történeti bevezetés*¹ címmel, és a hazai kánonjogász-képzés forrástörténeti stúdiumának alapkönyve lett a Pázmány Péter Katolikus Egyetemen. Később az újabb tudományos eredmények beillesztésével németül² publikálta a szerző. Az eltelt évek további kutatásai, szövegkiadásai és publikációi, valamint a széles nemzetközi

¹ Megjelent az Egyház és jog sorozat 3., ill. a Bibliotheca Instituti Postgradualis Iuris Canonici de Petro Pázmány nominatae I/1. köteteként.

² *Die Quellen des Kirchenrechts. Eine geschichtliche Einführung* (Adnotationes in ius canonicum 23) (Frankfurt am Main 2002).

érdeklődés arra indították, hogy elkészítse hiánypótló kézikönyvének átdolgozott kiadását, olasz nyelven. A kötet az új és dinamikus fejlődő velencei Studium Generale Marcianum sorozatában jelent meg.

Annak ellenére, hogy a szakirodalom az elmúlt években több átfogó kánonjogtörténeti munkával gazdagodott,³ a kánonjogi fakultások hagyományos oktatási tematikájának és tárgyalási módszerének⁴ továbbra is Erdő Péter munkája felel meg maradéktalanul. A szerző a témához képest gördülékeny, de informatív stílusban, Stickler (†2007) művétől részben eltérő struktúrában mutatja be a források kialakulását, szerkezetét, megjelölve a legjobb kritikai vagy diplomatikai kiadásukat, valamint a legfontosabb szakirodalmat. Felépítését tekintve a könyv kronologikus, azon belül szisztematikus rendben, hat fejezetre bontva tárgyalja anyagát. A kötetet az egyházjog forrásaival kapcsolatos terminológiai megalapozás vezeti be (11–16). Ezt követi első fejezetként a *ius antiquum* időszakának áttekintése, azaz a Gratianus előtti források számbavétele és jellemzése három fejezetben, amely magába foglalja a pseudoapostoli gyűjtemények és régi zsinati gyűjtemények korát (17–39), a korai középkori gyűjteményeket (41–69) és a Karoling reform időszakát (71–103). Ezután kerül sorra a klasszikus kánonjog idejének tárgyalása a *Decretum Gratiani*tól (1140) a Trentói Zsinatig (1545–1563) (105–135). Az ötödik fejezet a trentói egyházjog korát tárgyalja a kodifikációig (137–149), végül a hatodik a kodifikációk korát ismerteti (151–164), általános eligazítást nyújtva az 1917-ben és az 1983-ban kihirdetett *Codex iuris canonici*, illetve a *Codex canonum ecclesiarum orientalium* megszerkesztésének indokairól és körülményeiről. A munka figyelmet szentel a részleges egyházjog forrásai ismertetésének, különös tekintettel Magyarországra.

Erdő bíboros művének sajátja a könyv elején elhelyezkedő terminológiai áttekintés. Ebben a szerző először a jogforrás fogalmát tisztázza (14–16), amely egyúttal érzékelteti a kérdés mögött meghúzódó jogfilozófiai problémákat is. A továbbiakban meghatározza az egyházjogi forrástörténet fogalmát és a szerző által alkalmazott sajátos módszert. Ez a forrás- és irodalomtörténet. Ugyanitt találjuk meg a kánonjogi gyűjtemények osztályozásának elveit is.

Különös méltatást érdemel a *Decretum Gratianiról* szóló rész (vö. Cap. IV, 1: *Il Decretum Gratiani*, 105–113). A klasszikus kánonjog időszakát elindító mű bemutatása, a kánonjogi forrástörténetben betöltött kiemelkedő helyét szem előtt tartva, a legújabb szövegkritikai és kodikológiai vizsgálatok eredményét figyelembe véve került kidolgozásra. A szerző röviden összefoglalja a

³ Vö. pl. FERME, B. E., *Introduction to the History of the Sources of Canon Law* (Montréal 2007).

⁴ Vö. STICKLER, A. M., *Historia iuris canonici latini. Historia fontium* (Torino 1950).

Gratianus-kutatás legfőbb irányait és elméleteit, különös tekintettel Rudolf Weigand, Anders Winroth, Titus Lenherr, Carlos Larrainzar és José Miguel Viejo-Ximénez megfigyeléseire, valamint a *XII International Congress of Medieval Canon Law* (Washington D.C. 2004) és azt követő kutatások nyomán kirajzolódott véleményekre (106–107). Ennek alapján megállapítható, hogy a *Decretum Gratiani* Bolognában elfogadott szövege fokozatos és szerteágazó fejlődést tükröz, melyet alátámasztanak a Sankt Gallen, Stiftsbibliothek Ms 673 kézirattal kapcsolatos újabb vizsgálatok.

Ki kell emelnünk a negyedik fejezetben (*Collezioni conciliari, libri sinodali ed altre collezioni di diritto particolare*, 130–135) tárgyalt zsinati gyűjtemények és szinodális könyvek ismertetését, amely egyedülálló a szakirodalomban. Erdő Péter kutatásai nemzetközi szinten is alapvető jelentőségűek a középkori szinodális könyvek szerepének, tartalmának és forrásainak tudományos feltárásában, rendszerezésében és bemutatásában, különösen Gniezno, Prága, Salzburg és Esztergom tekintetében.

A kézikönyv végén alapos és naprakész bibliográfia található (165–173), amely a szótárak, lexikonok, kézikönyvek, forráskiadványok és folyóiratok felsorolásán túl, a témában legfontosabb internet-helyeket, továbbá microfiche és CD-n hozzáférhető forrás- és szakkönyvvállományt is tartalmaz. A mű használatát megkönnyíti az ezt követő név és címmutató (175–181), valamint a tárgymutató (183–186).

Az olasz nyelven megjelent és Erdő Péter bíboros munkáját dicsérő könyv mind szerkezetében és tartalmában, mind pedig módszerében követésre méltó, nagyon jól használható segédeszköz. A kánonjogi forrástörténet művelése – oktatása és kutatása – alapvetően hozzájárul a hatályos egyházjog mélyebb megértéséhez. A hatályos Egyházi Törvénykönyv 6. kán. 2. §-a kifejezetten megfogalmazza, hogy amennyiben egy kánon régi jogot tartalmaz, úgy azt a kánoni hagyomány figyelembevételével kell értelmezni. A kánonjogi képzés és e tudomány művelése szempontjából tehát nemzetközi szinten is nélkülözhetetlen Erdő Péter új kötete, mely nagy didaktikai, de egyúttal tudományos éleslátással rendszerezi az egyház történelem során felhalmozódott forrásanyagát. Remélhető, hogy ez a mű Stickler bíboros munkájához hasonlóan hosszú évtizedekig fogja segíteni nemcsak a kánonjogász-képzést és rész kutatásokat, hanem mindazokat, akik az egyházi jogforrásokat helyesen, az egyház fegyelmi rendjének megfelelően szeretnék értelmezni.

Szuromi Szabolcs Anzelm O.Praem.

- SZUROMI Sz. Anzelm (ed.), *Concordatary Law* (Bibliotheca Instituti Postgradualis Iuris Canonici Universitatis Catholicae de Petro Pázmány nominatae I/7) (Szent István Társulat, Budapest 2008) 309 pp.

A 21. században az egyház és az állam kapcsolatrendszere mind a jogtudomány, a politikatudomány, mind az egyház belső működésével, szervezetével és normarendszerével foglalkozó tudományok vizsgálatának a homlokterében helyezkedik el. Minden bizonnyal más hangsúlyokat találunk ennek a viszonynak az elemzése folyamán az egyház autonóm joga megszületésének időszakában, különösen a 4. századi római jog és a korai zsinatok által alkotott intézményi keretek között, mint a korai középkori, érett és késő középkori, valamint a modern kori egyház és állam elválasztási modelljeinek sajátosságai alapján. A középkori egyház kifejezett formában törekedett saját belső élete és jogrendje védelmére, amelynek immunitását a Római Birodalomban elismerték. A 16. századtól megfigyelhetjük azoknak a kompetenciáknak a lépésről-lépésre történő átrendezését, amelyek az érett középkor egyházi és állami illetékességét meghatározták. A modern állam nem tekinti magát kompetensnek polgárai vallásos meggyőződésének szabályozására, amennyiben azok megmaradnak a kikristályosodott, majd deklarált vallás- és lelkiismereti szabadság alapvető emberi jogi normáinak keretei között. Ennek az összetett változásnak tanúi és normatív forrásai az Apostoli Szentszék mint szuverén hatalom és az egyes államok között létrejött, a történelem különböző időszakaiban megszövegezett konkordátumok.

A Szuromi Szabolcs Anzelm O.Praem. által szerkesztett *Concordatary Law* című kötet, amely a budapesti Kánonjogi Posztgraduális Intézet kiadásában látott napvilágot, ezt a kiemelkedő jelentőségű jogterületet dolgozza fel kronologikus, azon belül pedig szisztematikus szempontból. Egyedülálló rendszerező munkáról van szó, hiszen a Szentszék diplomáciai kapcsolatainak sajátosságait és történeti fejlődését a maga egészében, szisztematikus bemutató kézikönyv nemzetközi szinten utoljára a II. Vatikáni Zsinat előtt (1962–1965), 1959-ben jelent meg Princetonban.¹ Azóta, bár számos lexikoncikk, részlettanulmány, egyes korok állami egyházjogát bemutató monográfia született, a katolikus egyház működésének teljes körét szabályozó konkordátumok jellegzetességei, felépítése, tartalma, az alkalmazott jogtechnikai eszközök és a nemzetközi jog- és politikatörténethez való kapcsolódási pontok nem kerültek részletes tárgyalásra. A jelen kötetben a téma nemzetközileg elismert szakértői az egyes fejezetekben egységes koncepció alapján vizsgálják az Apostoli Szentszék

¹ Vö. GRAHAM, R., *Vatican Diplomacy. A Study of Church and State on the international plane* (Princeton N.J. 1959).

mint nemzetközi jogalany egyedülálló diplomáciai tevékenységét. A történelmi példák érthetővé teszik a Szentszék jelenlegi státuszát.

A bevezetőben Szuromi Szabolcs Anzelm, a Pázmány Péter Katolikus Egyetem Kánonjogi Posztgraduális Intézetének elnöke röviden felvázolja a diplomáciatörténetnek azt az ívét, amely a 4. századtól a 21. századig terjed (11–14). Ezt Nagy Theodosius híres, 380. február 27-én kelt ediktumának idézete nyitja meg, amely a 313-ban bejegyzett vallássá vált kereszténységet államvallássá tette (11–14). Erdő Péter bíboros, prímás, esztergom-budapesti érsek a kötet I. fejezetében meghatározza a konkordátum kifejezés jelentését és helyét a nemzetközi jogban A konkordátumok kérdése Európában címmel (*II Concordato in Europa*, 15–26). Ezután olvashatjuk Szuromi Szabolcs Anzelm elemzését a középkori konkordátumokról 1418-ig, bőséges forráshivatkozással (*Concordats of the Middle Ages between 1098 and 1418*, 27–40). A III. fejezetben Erdő Péter a pápaság és Magyarország kapcsolatát vizsgálja Zsigmond király idejében (*Il Papato e il regno d’Ungheria ai tempi di Sigismondo di Lussemburgo*, 41–63), melyet a Bernard Ardura O.Praem., a Kultúra Pápai Tanácsának titkára által összeállított, VII. Piusz pápa és I. Napóleon közötti konkordátum megszületésének körülményeiről írt IV. fejezet követ (*Le Concordat Entre Pie VII et Bonaparte: Une difficile négociation*, 64–87). A 19. század bonyolult nemzetközi viszonyainak bemutatása után kapott helyet XII. Piusz (1939–1958) és VI. Pál pápa (1958–1963) időszakának elemzése, melynek szerője José Miguel Viejo-Ximénez, az Universidad de Las Palmas Állami Egyházi Tanszékének vezetője (*Concordats from Pius XII to Paul VI*, 88–201). Schanda Balázs, a Pázmány Péter Katolikus Egyetem Jog- és Államtudományi Karának dékánja, a 20. századi politikai rendszerváltást követő közép- és kelet-európai konkordátumok jellegzetességeit vizsgálja a VI. fejezetben (*Concordatory Law in Central and Eastern Europe*, 202–218). Bruno Esposito O.P., a Pontificia Università S. Tommaso d’Aquino (Róma) Kánonjogi Karának dékánja II. János Pál pápa diplomáciai irányvonalának és nemzetközi jogi stratégiájának az elemeit és jelenleg is érvényesülő hatásait veszi górcső alá (*Diritto Internazionale tra passato e futuro: l’apporto della Dottrina cattolica e di Giovanni Paolo II. Una proposta concreta*, 219–258). A záró – VIII. – fejezet ismét Erdő Péter tollából származik, aki itt az Európai Unió jogának és a katolikus egyház jogának kapcsolatát tekinti át (*Der Einfluss des Rechts der EU auf das eigene Recht der katholischen Kirche*, 259–276).

A Szentszék nemzetközi kapcsolatait meghatározó jogforrásokat a szakirodalomban elsődlegesen Mercati klasszikus monumentális művének,² valamint

² MERCATI, A. (ed.), *Ravolta di concordati su materie ecclesiastiche tra la Santa Sede le autorità civili I–II* (Romae 1919–1954).

az 1950 utáni anyag tekintetében a Martín de Agar professzor által közreadott két kötet³ alapján szokás idézni. A Szuromi által szerkesztett kötet ebben a tekintetben is figyelemre méltó, hiszen a fentebb vázolt nyolc fejezetet követő függelékben (277–292) olyan forrásszövegeket is megtalálunk, mint I. Ince pápa (401–417) 416-ban írott levele; a II. Niceai Zsinat (787) 3. kánonja; III. Ince pápa (1198–1216) 1206. május 31-ről datálódó írása; az I. Lioni Zsinat (1245) 7. konstitúciója; vagy az állam és egyház elválasztásával kapcsolatos francia jogforrások 1905-ből és 1907-ből; illetve II. János Pál pápa (1978–2005) *Spirituali militum curae* kezdetű apostoli konstitúciója (1986. április 21). A kötetet részletes forrásjegyzék és gazdag naprakész irodalom zárja (293–309).

A kiemelkedő nemzetközi tudományos összefogás eredményeként Budapesten, a Szent István Társulat gondozásában megjelent *Concordatary Law* című kötet, amely már most kivívta a nemzetközi szakma elismerését, hézagpótló, biztos eligazítója mind a nemzetközi jog művelésében és a diplomáciában tevékenykedő szakemberek, mind a katolikus egyház és az állam kapcsolatrendszerét vizsgáló és kutató új generáció számára. A tárgyalási módnak köszönhetően azonban méltán tarthat igényt a szélesebb, és az Apostoli Szentszék sajátos jogi helyzete iránt érdeklődő olvasóközönség figyelmére is.

Ferenczy Rita

••• HARGITTAY Emil, *Filológia, eszmetörténet és retorika Pázmány Péter életművében* (Universitas Könyvkiadó, Budapest 2009) 283 pp.

Hargittay Emil tanulmánykötete három évtized Pázmány-kutatásainak eredménye: tizenhét korábban publikált, javított és két új tanulmány.

A Filológia és életrajz című első rész nyitó tanulmánya, *A Pázmány kritikai kiadás* a kutatások hátterét és jelenlegi helyzetét foglalja össze. Kitér a több mint 12 000 oldalas összkiadás hiányosságaira, valamint bemutatja Pázmány Péter írásainak sajátosságait is. Hargittay Emil – helyesen – az egész életművet egy egységnek tekinti: „...Pázmány életműve csak látszólag oly hatalmas terjedelmű, valójában 'egykönyves' szerző ő, aki egész életében egyazon Művet alkotott...” (13. oldal). A kutatás legnehezebb része a forráshasználat és a forráskritika, az együttműködés a munkatársakkal a Pázmány-bibliográfia bővítésén.

³ MARTÍN DE AGAR, J.T., *Raccolta di Concordati 1950–1999* (Città del Vaticano 2000); uő., *I Concordati del 2000* (Città del Vaticano 2001).

A második tanulmány a *Felelet* fennmaradt példányait mutatja be. A jelenleg ismert tizennégy kötetet részletesen megvizsgálta a szerző által vezetett kutatócsoport. Bebizonyosodott, hogy a különböző példányok kézírásos javításai jórészt megegyeznek, tehát azokat az érsek kezdeményezte. Ezt tanúsítja hat példány egyazon lapjának fénymásolata a tanulmány mellékleteiben.

A következő két írás a *Kalauz*zsal foglalkozik. Jelentősége az, hogy „Pázmány ebben a művében foglalta össze magyar nyelven mindazt a tudásanyagot, amely korábbi írásaiban elszórtan már napvilágot látott. Későbbi művei pedig jórészt a *Kalauz* védelmében készültek” (31. oldal). E „teológiai szintézis és vitairat” (42. oldal) kiadásai közül az első három még Pázmány életében, illetve közvetlenül halála után jelent meg. Eltérései Pázmány változtatásait mutatják. Mások munkái mellett az érsek számos esetben saját írásaira is utal, sőt a *Kalauz*on belül is gyakran hivatkozik a mű egy másik részére. Sikere, hatásának titka kompozíciójában és nyelvi erejében rejlik.

A *Kalauz*-kutatás érdekes mellékszála az 1623. évi második kiadás Pázmány Péter Katolikus Egyetem Bölcsészettudományi Karán őrzött példányának vizsgálata. Számos kézírásos bejegyzést tartalmaz, melyek jelentős része szembefordul Pázmány gondolataival, újabb posszessorok pedig éppen elődeik véleményével nem értenek egyet, így e több generációs vita kísérelhető végig a bejegyzések tanulmányozásával.

Vörösmarty Mihály Pázmán című epigrammájának első szövegváltozatában a befejező sor: „Testvérek vagytok, bűnös az, a’ ki gyűlöl”. A további kiadásokban ugyanaz a sor: „Legszentebb vallás a’ haza ’s emberség.” Hargittay Emil Pázmány-filológiájának egyik sarkalatos pontja ez. Vörösmarty 1830-ban még erőteljesen ragaszkodott a gyűlölködés elkerüléséhez, a keresztény erkölcsi norma érvényesítéséhez a nemzetek között. Minden bizonnyal a református Kölcsey Ferenc sem kizárólag a nyelvújítás szempontjából tanulmányozta a *Kalauz*t az 1810-es évek derekán. Hasonlóan fontos Pázmány öku-
menizmusának, egységes országglátásának filológiai bizonyítása (*Pázmány Péter kritikus jellemzése Kemény János Őnéletírásában*).

Az első fejezet záró tanulmánya a Pázmány-sírhely kutatásával foglalkozik a pozsonyi Szent Márton-dóm szentélyében. A pontos hely felderítésére magyar és szlovák egyházi személyek, valamint szakértők közös munkája adhat választ, ezért magyar–szlovák Nemzetközi Pázmány Péter Bizottság alakult.

A kötet második egysége, az Eszmetörténet és recepció, mindenekelőtt a Pázmány tevékenysége mögötti politikai elméletet vizsgálja a társadalmi hierarchiára, a törvények és az igazság szerepére, a világi és az egyházi hatalom viszonyára, valamint a háborúra vonatkozóan. Az elmélet forrásainak bemutatása szintén hatalmas gyűjtőmunkát és rekonstrukciós készséget igényelt. Mivel Pázmány egyetlen írásában sem foglalta össze politikai nézeteit, az életmű

egészből aprólékos munkával lehetett csak összerakni a mozaikdarabokat. Egyetlen közvetlenül politikai munkája az 1601. évi keltezésű értekezés a pápai hatalom és Velence konfliktusáról 1901-ben jelent meg először nyomtatásban, és Hargittay Emil elemzi elsőként rámutatva, hogy Pázmány írásának összefüggésrendszerét tovább kell kutatni.

Pázmány ökumenizmusának és toleranciájának bemutatására külön fejezetet szentel Hargittay. Szinte valamennyi jelentősebb Pázmány-műből idéz, az *Imádságos könyvből* is, amelyben olyan fohászok találhatók, melyek a meggyőzést és a protestánsokkal közös elveket keresik.

A Kazinczyval és Kölcseyvel kapcsolatban mondottakon túl az etnikai tolerancia és integráció jeles bizonyítéka az 1634-ben a második *Kalauz*-kiadásból készített szlovák fordítás kézírata, valamint az első nyomtatott szlovák szövegek az 1625-ben kiadott esztergomi rituáléban. Pázmány humanizmusát tárja fel Hargittay további két dolgozata, valamint Jeremias Drexel Pázmányhoz írt dedikációjának elemzése. Drexel szövege számos kiadása révén egész Európában terjesztette Pázmány hírnevét, s például az evangélikus Czvittinger Dávid is merített belőle, hozzájárulva a főpapról alkotott irodalomtörténeti hagyomány kialakulásához.

A kötet Retorika és írói technika című harmadik egységében Hargittay a Pázmány utószavaiban, illetve ajánlóleveleiben megfogalmazott irodalomkritikai gondolatokkal foglalkozik. Írói pályakezdése egybeesett a protestáns Balassi Bálint és a jezsuita Dobokay Sándor munkája nyomán létrejött Campianus-fordítás magyarországi megjelenésével. A *Pázmány és a kompiláció* című tanulmányban, valamint a *Felelet* munkapéldányának elemzése után arra a következtetésre jut Hargittay, hogy ha Pázmány „bármelyik könyvét vesszük is kezünkbe, ugyanazt olvassuk, esetleg más megfogalmazásban és más funkcióval” (214. oldal). Így válik világossá a kötet bevezető tanulmányában megfogalmazott állítás, mely szerint Pázmány „egykönyves” szerző, s központi műve a *Kalauz*.

Hargittay Emil foglalkozik a Kempis-fordítással is. Keletkezésének dátumát vitatták, ma azonban már biztosnak látszik, hogy Pázmány átültetése 1624-ben, két évvel Vásárhelyi Gergely munkájának kolozsvári kiadása után jelent meg. Ezt Pázmány nem ismerte, és a két fordítás jelentősen különbözik: „Vásárhelyi pontosságra törekedett, Pázmány magyarosságra” (227. oldal). E két fordítás mellett ismerteti Hargittay Jelenits Istvánét is, amelyet joggal tart szépnek, egyszerre archaizálónak és modernnek.

A kötetet *A retorikai megközelítés lehetőségei: a szónoki beszéd szerkezetének megjelenése három műfajban* című tanulmány zárja, egy Pázmány-prédikáció és három levél argumentációjának elemzése. A retorikai szerkezetet Balassi Bálint Egy katonaénekével veti össze.

Hargittay Emil a katolikus egyetem névadójához méltó Pázmány-iskolát, Pázmány Irodalmi Műhelyt hozott létre a bölcsészkar campusán. Könyvsoro-

zatok, tudományos konferenciák tanúsítják az eredményeket, s a műhelymunka az oktatási folyamatban is zajlik. A régi magyarországi irodalom és benne Esztergom-Nagyszombat Pozsonyban székelő érsekének munkássága kimeríthetetlen forrás és (újra)értelmezési lehetőség. Ebben a kötetben is sorjáznak az új feladatok, a korabeli világ eddig homályban maradt összefüggéseinek feltárása. Pázmány Erdélyt féltő és a „két náció” művelődését gondozó hungarus patriotizmusa, a pozsonyi sírhely titkának megfejtése, az emberséges békesség a protestánsokkal, és sorolhatnánk. A kötet utolsó írásának zárómondata a kutató Hargittay Emil elszántságát, a tudós keresztény magyar pedagógust fémjelzi: „További feladatként jelölhető meg, hogy ennek a retorikai szerkezetnek a megvalósulását kimutassuk nemcsak az ún. hárompilléres szerkezetet mutató Balassi-versekben, hanem a költő és a korszak más lírai alkotásaiban is” (242. oldal).

Sebő Balázs